

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND
ved H. Neumann, Christian Stenz og W. Christiansen

INDHOLD

Sønderjysk månedsskrift i ny skikkelse

Konsul Georg Jorck

Morten Kamphövener:
I sit folks tjeneste –

Dr. Hingst, Slesvig:
Dykkerundersøgelser i havnen ved Hedeby

Marguerite Hahnemann:
Teater i Nordslesvig

Lektor J. W. Klinkby:
Kunstudstillingen i Sønderjyllandshallen i Åbenrå

Olav Christensen:
Et påtænkt knapmagerlav i Haderslev

Sønderjysk månedsskrifts ekspedition:
Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder
Museumsinspektør H. Neumanns adresse er: Åstrupvej, Haderslev
Lærer Chr. Stenz adresse er: Sandved 5, Åbenrå

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

i ny skikkelse

Et historisk tidsskrift som vort har naturnødvendigt i første række blikket rettet mod fortiden, og der vil altid i denne forbindelse danne sig visse fundamentale retningslinier, som ikke kan og ikke skal fraviges. Der kan derimod være områder, mest af ydre art, hvor man skal vogte sig for at stivne i bestemte former og traditioner. Måske vil nogle af vore trofaste holdere sige, når de allerede på omslaget af dette nummer bemærker en slående forandring: Var det gamle ikke godt nok? Vi har ikke ønsket det anderledes. Med al respekt for en sådan tankegang må redaktionen se det som en af sine opgaver at få en større læserkreds i tale, end det hidtil har været tilfældet, og da i vore dage udviklingen synes at bære hen imod først og fremmest at kræve noget for øjet, har vi ikke ment at kunne lade dette krav ude af betragtning.

Men den ydre ændring er naturligvis den mindst væsentlige. Afgørende er, at vi fra og med dette januarnummer kan udsende månedsskriftet med 24 sider mod før kun 16. En yderst kærkommen støtte fra Sprogforeningen og »Konsul Georg Jorck og hustru Emma Jorcks fond« har sat os i stand dertil. Vi erkender fuldt ud, at det ikke er det større format, men kvaliteten af indholdet, som skal bestemme månedsskriftets værdi. Her kan vi imidlertid ikke strække os længere end til et løfte om at forsøge at yde vort bedste, idet vi hertil føjer det ønske, at mange af vore læsere, som vi ved er i stand til det, vil tænke på os med bidrag i et større omfang end hidtil.

I øvrigt er det hensigten for fremtiden at bringe stof fra områder, som tidligere kun har været periferisk berørt. Vi regner således med at få mere eller mindre fast forbindelse med nye medarbejdere, der kan give oversigter over aktuelle foreteelser fra Sønderjyllands kulturliv. Der sker faktisk ikke så lidt inden for musik, teater, malerkunst og lignende i vor landsdel. En henvisning til artiklerne i dette nummer af lektor Klinkby og fru Hahnemann turde være tilstrækkelig.

Der udover er planlagt en serie små biografier af kendte sønderjyder, mænd og kvinder, og den er tænkt udført på den måde, at de pågældendes børn giver personligt prægede skildringer af deres far eller mor.

Sluttelig skal betones, at det bærende grundlag for Sønderjysk månedsskrift, siden Claus Eskildsen og H. Lausten-Thomsen startede det i 1924, bliver stående uændret. Månedsskriftet skal stadig have som sit første og vigtigste formål at beskæftige sig med Sønderjyllands historie i videste forstand. De små sted- og personallhistoriske bidrag skal komme som hidtil. Der vil blive berettet om politiske, økonomiske og kulturelle foreteelser

både i ældre, nyere og nyeste tid, og der skal fortsættes med at bringe stof om forhold, der angår kirke, skole, sprog og folkeminder med videre.

Hermed byder vi vore holdere velkommen til en ny årgang i en ny skikkelse.

Glædeligt nytår med tak for det gamle år.

Venlig hilsen

Redaktionen.

KONSUL GEORG JORCK

Georg Jorck er født i København den 13. februar 1865. Han fik sin handelsuddannelse i faderen, grosserer Reinholdt W. Jorcks, omfattende virksomhed, men forlod ret tidligt Danmark og drev i en årrække i tiden før den første verdenskrig sin egen store, selvstændige forretning i London. I 1919 tog han bopæl i Sydfrankrig, hvor han fra 1931 virkede som dansk konsul i Monaco. Først på sine gamle dage vendte han tilbage til sit fødeland og henlevede sine sidste år i Hellerup. Her døde han i 1955, kort efter at være fyldt 90 år.

Georg Jorck var en meget dygtig og initiativrig forretningsmand. Men at han også i høj grad har haft sans for værdier, der rakte ud over dagen og vejen, har han afgivet storslåede vidnesbyrd om i den måde, på hvilken han har disponeret over sin store formue. Han har således grundlagt to feriehem for børn, et i Liseleje, der bærer hans hustrus navn, og et i Rågeleje. Efter aftale med sin hustru, som døde i 1942, har Georg Jorck testamenteret resten af sin formue til en fond med navnet »Konsul Georg Jorck og hustru Emma Jorcks fond« og til minde om forældrene, R. W. Jorck og hustru Wilhelmine, født Bøy. (En anden stor fond bærer disses navne. Den er stiftet af overretssagfører Knud Jorck og bestemt til unge handelsmænds uddannelse).

Fondskapitalen andrager ca. 3 mill. kr., der administreres af en bestyrelse med fhv. minister H. A. Bernhoft som formand, veksellerer Henry Hansen og højesteretsadvokat Jon Palle Buhl, den sidste som administrator.

Ifølge fundatsen skal fondens indtægter anvendes til bevarelse og fremme af dansk nationale interesser i ind- og udland, i særlig grad her i landet. I de nærmere udførelsesbestemmelser står blandt andet nævnt »støtte til det nationale arbejde i de sønderjyske landsdele«.

På dette sted har det navnlig interesse at erfare, at Historisk samfund for Sønderjylland har modtaget et yderst værdifuldt bidrag fra fonden. Det er i særdeleshed dette, som betinger, at Sønderjysk månedsskrift har været i stand til at foretage den udvidelse, der præsenteres i dette nummer.

Fra redaktionens side skal der derfor til bestyrelsen for »Konsul Georg Jorck og hustru Emma Jorcks fond« rettes en hjertelig og dybfølt tak.

Jakob Petersen

I sit folks tjeneste —

Af Morten Kamphövenær

Sprogforeningens formand gennem 16 år, *Jakob Petersen*, var, som han selv har sagt om H. P. Hanssen, en mand, der ønskede at stå i sit folks tjeneste. Men hele hans udvikling rodbandt ham også i en overbevisning om, at det i et grænseland var det folkelige, den folkelige arv og den folkelige tilegnelse, som måtte være afgørende for fremtiden. Denne grundsætning var blevet til hans livsopfattelse, den byggede han hele sit virke på og lod sig ikke røkke fra. Måske var det derfor, han aldrig fik et stort følge, skønt han havde mange venner og nød megen respekt i de kredse, som ellers måtte betegnes som hans modstandere. Men derfor var han ikke en ensom mand, tværtimod. Vi, der hørte til hans snævre vennekreds, kendte ham kun som en glad mand. Han havde et festligt humør, hvad

blinket i hans brune øjne røbede, og det kunne være hvast, hvis han mødtes af modgang. Men bag disse ydre udtryk lå en dyb alvor. Når han til tider sås med bøjet hoved færdes i dybe tanker, var der nogle der spøgefuldt bemærkede, at nu gik han igen og tænkte på landsdelens skæbne, vel nok uden at de vidste, hvor sandt det var. Han følte nemlig sit ansvar, og han levede op til det i den betroede stilling, han kom til at indtage.

Denne ramme om skildringen af Jakob Petersens personlighed og betydningsfulde indsats vil forhåbentlig være fyldestgørende. Der kunne føjes adskilligt til, så særpræget han var. Til hans hæder er der blevet sagt, at han alle dage, til trods for at han var en bøgernes mand, blev ved at se ud som en bonde. Men det var ikke alene det, der formede hans personlighed i det ydre. Det væsentlige ved hans personlighed var hans alt favnende menneskelighed, hans lune og hans glade sind, som dog på ingen måde udelukkede, at han stejlt holdt på de resultater af sine overvejelser, han var nået til.

Som barn af det vågne Sundeved, en af de egne, hvor det folkelige liv stod i grøde, måtte Jakob Petersen tidligt blive præget af de nationale brydninger. Det var i Köller-politikkens dage, og han var da blandt de unge, der søgte en plads i de kæmpende danske rækker. Så mærkeligt det lyder var han helt indtil han, temmelig sent, i 26 års alderen kom på Askov højskole, protestmand. Han var født i Varnæs, hvor faderen var gårdmand, men tilbragte efter dennes tidlige død sin barndom hos bedsteforældrene på en gård i Vester Sottrup sogn, hvor redaktør Jens Jessen ofte var gæst, og ind under valgene læste den unge Jakob med begejstring dennes fremragende artikler i Flensborg Avis. Det var først efter at han på Askov første gang havde mødt H. P. Hanssen, der for øvrigt var hans fjerne slægtning, og hvis foredrag om de politiske forhold i Sønderjylland gjorde et stærkt indtryk på ham, han sagde farvel til protestpolitikken. Fra den tid var han H. P. Hanssens mand uden da at ane, at han skulle komme til at stå i et nært samarbejde med ham.

Med stor ihærdighed arbejdede Jakob Petersen i disse år, og for øvrigt gennem hele sit liv, på sin egen udvikling. Han havde først haft et ophold på Hindsholm højskole, inden han 1910 kom på Askov, hvor han var tre vintre og i to somre var deltager i skolens lærerkursus. Det var dengang hans tanke enten at blive frimenighedspræst eller journalist, og en kort tid var han hos redaktør Svensson på Dybbøl-Posten i Sønderborg, men blev nu klar over, at han havde sin plads i det folkelige arbejde. Han havde på Askov gjort sig fortrolig med Danmarks, Sønderjyllands og Tysklands historie, og nu formede det sig sådan, at Sprogforeningens bogsamlinger trængte til at blive reorganiseret, og med dette formål for øje blev han og den unge *Kresten Andresen* fra Ullerup sendt til biblioteksskolen i København for dér at gennemgå et kursus. I foråret 1914 tog han så en gerning

op i denne forenings tjeneste og fik nu en gavnlig forbindelse med mange af danskhedens førende personligheder. Han opholdt sig således en hel uge hos Skrumsager i Københoved, og han har engang fortalt, at dennes fortællinger formede sig som et helt kursus i Sønderjyllands politiske og folkelige historie.

Dette arbejde afbrødes dog af krigen, og indtil 1916, da han selv blev indkaldt til krigstjeneste, var han gårdbestyrer for en indkaldt broder. Han selv blev tildelt marineinfanteriet og kom efter uddannelsen i Kiel til Flandern, hvor han blev ordonnans, tilfældigvis under den tyske redaktør fra Åbenrå, dr. Kähler, som han kom til at respektere og sætte pris på. Under disse forhold fik han endog lejlighed til at udvide sine kundskaber, idet han gav sig i lag med læsningen af Homer, Herodot, Shakespeare og Schiller. Når han var undervejs havde han gerne et par bind af disse klassikere med i tornystret. I Flandern oplevede han den tyske kapitulation, og da han 1918 vendte hjem, blev han først H. P. Hanssens privatsekretær og senere sekretær for det før folkeafstemningen oprettede valgkontor i Åbenrå. Dermed påbegyndtes den virksomhed, som skulle blive hans livsgerning.

Efter Genforeningen blev han 1921 samtidig med, at H. P. Hanssen havde overtaget formandsposten for Sprogforeningen, denne forenings sekretær, og som sådan kom han til at assistere overbibliotekar *Carl S. Petersen* ved nyorganisationen af det danske biblioteksvæsen i Nordslesvig. Derved knyttedes der mellem de to et rørende venskab, som varede indtil Jakob Petersens død og vedligeholdtes ved gensidige årlige besøg til gensidig berigelse for begge parter. Fra 1923 blev han som en naturlig fortsættelse af biblioteksvæsenets opbygning leder af Det sønderjyske Landsbibliotek i Åbenrå og fortsatte samtidig som sekretær for Sprogforeningen, hvis formand han lige så selvfølgelig blev efter H. P. Hanssens død 1936.

Gennem disse år udviklede der sig et frugtbart samarbejde mellem den gamle sønderjyske fører og hans sekretær. Det gjaldt ikke blot udbredelsen af dansk læsning (der var dengang egne i landsdelen, hvor der næppe fandtes en dansk bog), men også opførelsen af nye forsamlingshuse i grænseegnene, og det blev også til et personligt venskab mellem de to, til stor berigelse for Jakob Petersen og til gavn for hans senere virksomhed som Sprogforeningens formand. Biblioteksvæsenet overtog efterhånden de fleste af foreningens hidtidige opgaver, men fortsatte dog et særligt arbejde i grænseområdet. Der stillede derved store krav til Jakob Petersens arbejdskraft, men han havde ligesom sin læremester H. P. Hanssen den værdifulde evne at kunne udrette meget uden at have travlt. Utrættelig var han også under det store arbejde, der måtte udføres, da Sprogforeningen blev udbygget til en landsorganisation, hvorved dens medlemstal fra ca. 1400 i 1922 voksede til over 17.000. Det var i det store og hele hans fortjeneste.

Om sit forhold til H. P. Hanssen har Jakob Petersen skrevet både i den mindebog, der udkom efter dennes død og i Sprogforeningens årsberetning. Han gav her udtryk for dyb, men ikke ukritisk beundring for ham, og han pegede desuden på hans og Jens Jessens forskellige syn på de nationale opgaver i grænselandet. Medens H. P. Hanssen betragtede det som en væsentlig opgave, at sønderjyderne nød godt af den åndelige og materielle påvirkning nordfra og derved gik op i det fælles danske, ønskede Jessen derimod at hævde den slesvigske selvstændighed til de yderste konsekvenser, idet han fandt, at det folkelige voksede ud af folkets natur, sind og ejendommeligheder. I den henseende var Jakob Petersen forståeligt nok H. P. Hanssens meningsfælle. Det folkelige var for ham udbredelsen af dansk åndsliv og kultur, og han syntes selv, at årene efter genforeningen havde været en rig tid. Det kræver tid at få lagt en fast grobund, sagde han engang i en samtale med mig, og det er ikke tilstrækkeligt blot at have en politisk anskuelse, men det gælder om, at denne anskuelse bliver forankret i vort eget liv, i folkets liv.

Her havde højskolen efter hans mening gjort en betydelig indsats. Den havde været med til at forme det grundtvigske livssyn, i hvilket kristendom og folkelighed går op i en højere enhed. Men, sagde han, såvidt jeg kan se, har højskolen omformet sig efter tidens krav. Jeg kan ikke sige, at den giver samme impulser, som den gjorde i min tid. – Jakob Petersen var i sine senere år absolut ikke ukritisk indstillet over for højskolen, og det behøver ikke at være en hemmelighed, at han havde planlagt et opgør med dens folk, fordi han mente, de havde forladt den folkelige linje, *den* han med stedse stigende styrke ønskede at fastholde både under de bevægede år i trediverne og ikke mindst efter den tyske besættelses ophør.

Samme linje fulgte han, da det sydslesvigske spørgsmål blev aktuelt, og han vendte sig da skarpt mod en ændring af den bestående skolelovgivning for Nordslesvig og imod (den nu ændrede) skolelov af 1946. Ud fra en lignende betragtning var han modstander af en lovgivning med tilbagevirkende kraft. I en tale han holdt i Notmark på Als den 26. juni 1947 gjorde han rede for sin stilling. Han pegede på, at oktober-noten stod i modsætning til stormagternes interesser, og at intet af de fem ønsker den indeholdt var blevet imødekommet. Han troede ikke på en politisk aktion i Sydslesvig og advarede af statsbevarende grunde mod en traktatlig overenskomst om en »afstemning ad åre«. Men var den folkelige linje i orden, som den var det i Nordslesvig i 1920 efter 56 års udlændighed, ville der næppe være nogen, som ikke ville hilse en genforening med glæde. Efter hans mening var en dansk udvikling mulig dér, hvor det danske sprog endnu taltes, og måske dér, hvor det danske sprog var gået langsomt tilgrunde efter århundredskiftet. En danskhed syd for linjen Sli–Dannevirke troede han ikke på og tog generelt det forbehold, at forudsætningen for en genforening

måtte være en danskhed, der formåede at hævde sig på samme måde, som det havde været tilfældet i Nordslesvig.

Under den standende ret livlige drøftelse om grænsespørgsmålet, der dengang stod på, var det forståeligt, at Jakob Petersen mødte stærk modstand og også blev udsat for angreb, som gik ud på, at Sprogforeningen ikke ydede tilstrækkelig støtte til Sydslesvig. Denne påstand blev dog tilbagevist, idet den skyldtes en misforståelse. Det var ud fra de i talen nævnte *politiske* synspunkter Jakob Petersen havde taget sit standpunkt. Både Sprogforeningen og han var positivt indstillet over for det danske *kulturarbejde* i Sydslesvig, og der bestod da også et godt samarbejde med de ledende danske personligheder syd for grænsen, hvor man lærte at sætte pris på Jakob Petersens redelige vilje til at yde hjælp. Et bevis herfor gav han og foreningen ved opførelsen af det danske forsamlingshus i Medelby.

Han opnåede ikke selv at se huset fuldført. Den 9. november 1952 døde han efter et 5 ugers ophold på sygehuset i Åbenrå. Han led af et hjerteonde, men var tilsyneladende i bedring, da der pludselig indtrådte en forværring af sygdommen. Helt til det sidste havde han været levende interesseret i alt, hvad der vedrørte landsdelens forhold, og han havde håbet snart atter at kunne få lov til at fortsætte sit arbejde. Han havde planlagt at skrive Sprogforeningens historie, men det skulle ikke være. Budskabet om hans død blev modtaget med sorg i vide kredse.

Jakob Petersen satte sig selv et varigt minde med de oversigter af historisk, kulturel eller nationalpolitisk art, han gennem årene offentliggjorde i Sprogforeningens årsberetning. Der er 23 ialt, og de strækker sig fra årene 1929 til 1952, omfattende oversigter over stillingen eller historiske tilbageblik. Der er 7 afhandlinger med nationalpolitiske og 6 med historiske emner, 3 handler om aktuelle spørgsmål, 3 om kulturopgaver, 3 om sprogforhold og endelig er der en mindeartikel om H. P. Hanssen. De bærer alle præg af et grundigt forarbejde, flere af dem er forsynet med kort, oplysende tabeller eller vigtige litteraturhenvisninger. Under forberedelserne benyttede han hyppigt emnerne til et foredrag i en snæver kreds og fortsatte også her et af H. P. Hanssens gøremål.

Uden tvivl vil, som årene går, erkendelsen af Jakob Petersens betydningsfulde arbejde i sit folks og sin hjemstavns tjeneste være voksende. Få dage før han døde blev han af én, der kendte ham godt, vurderet meget højt for den indsats, han havde øvet, men der blev desuden sagt om ham, at han var *menneskelig vis*. Det var han i alt, hvad han befattede sig med, og det gjorde det let for ham klart og overbevist at tage stilling til de problemer og forhold, han fik med at gøre. Derfor skabte han også respekt om sin person, selv blandt modstandere og folk, der ikke delte hans synspunkter. Derfor vandt han sig også venner, og med alt, hvad han har virket, har han skabt sig en plads i Sønderjyllands historie.

Dykkerundersøgelser i havnen ved Hedeby

Af dr. Hingst, Gottorp slot, Slesvig

Vikingebyen Hedeby's mægtige halvkredsformede vold ligger idag af-sides og idyllisk ved den svagt skrånende vestbred af Hedeby Nor, en del af det indre Slibækken. Kun få historiske efterretninger og nogle halvt sagnagtige beretninger i de norske sagaer fortæller om det ry og den vidt-rækkende indflydelse, som dette handelscentrum havde i slutningen af det første årtusinde e. Kr. f.

Først da arkæologerne i årene efter 1900 på Sophus Müllers tilskyndelse satte spaden i jorden i »Oldenburgs« byområde, blev denne bys historie ved de næste årtiers udgravningsvirksomhed kaldt til live. Herbert Jan-kuhns undersøgelser viste os Hedeby som et betydeligt økonomisk og poli-tisk centrum i Nordeuropas tidlige historie. Dens indflydelse omfattede Vesterhavets og Østersøens kyster og nåede, idet den fulgte de russiske floder, helt til Byzans. Grundlaget for Hedeby's store betydning var transi-thandelen. Denne handel fulgte de søveje, som gik over Vesterhav og Østersø, og når søhandelen havde betydning for Hedeby, var det klart, at der måtte have været en egnet havn; men denne havde udgraverne i by-området endnu ikke fundet, og spørgsmålet om, hvorfor Hedeby netop blev anlagt ved Hedeby Nor, var heller ikke undersøgt.

For at kaste lys over disse problemer foretoges en undersøgelse, som K. Kersten gav stødet til i 1953. Arbejdsplanen blev udarbejdet af K. Kersten og forfatteren i forståelse med H. Jankuhn. Enkeltundersøgelserne skulle i første række koncentreres om besvarelsen af to spørgsmål:

1) Har man, da man udpegede stedet for vikingebyen ved Hedeby Nor, taget lignende geografiske betingelser i betragtning i sømrådet foran byen, som man allerede havde bemærket på land.

2) Er der på bunden af noret foran Hedeby bevaret rester af et havneanlæg, og kan der bjerges skibsvrag eller genstande, som enten ved krigshandlinger, ved omladninger eller tilfældigt er kommet til at ligge i vandet.

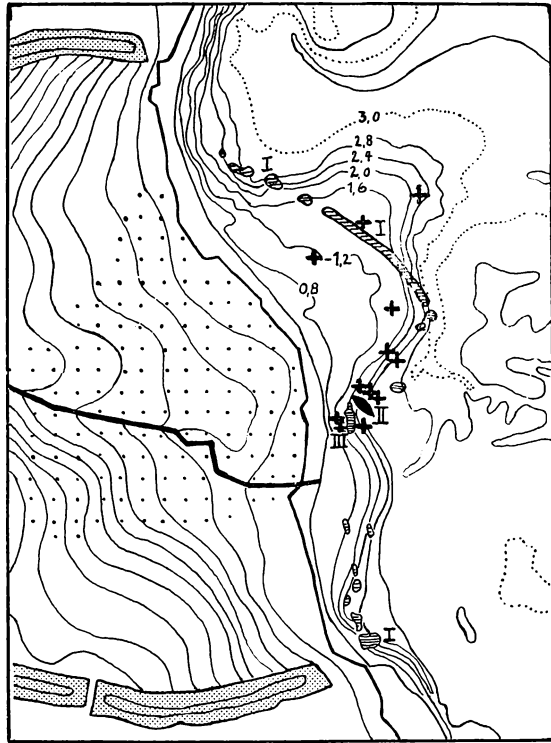
Den nærmere udformning af denne plan skylder vi et antal erfarne hjælpere fra Slesvig-Holsten, som samtidig gav os mulighed for at begynde det praktiske arbejde på stedet ved at stille den omfattende udrustning, især dykkerudrustningen, måleapparater og skibe til rådighed og ved at fremskaffe de uundværlige pengemidler.

Den, der har haft lejlighed til i fugleperspektiv at få et overblik over skrænter, bugter og tilgøede engstrækninger ved den indre Sli (fig. 1), ser snart, at Hedeby's grundlæggere anlagde deres handelsplads på et sted, hvor det faste moræneland i en lav skråning når umiddelbart ud til Hedeby Nor. Fra dette sted fører et svagt stigende terræn mod vest, idet det omtrent følger Dannevirkes voldsystem og derefter flader ud i de lave områder ved Rheide å. Det var en smeltevandsrende fra istidens tunneldal, Slien, der skabte denne bekvemme vej. I centrum af det byområde, halvkredsvolden omsluttede, havde professor Jankuhn udgravet den ældste del af handelsbyen på et sted, hvor bredden i en let bue strakte sig ud i noret (jfr. fig. 2). Den gamle vej mod vest gik formodentlig ved »Svens stormhul« igennem den senere anlagte halvkredsvold.

Disse geografiske forhold gav os anledning til, før det egentlige dykkerarbejde begyndte, at foretage en grundig undersøgelse af bundforholdene i noret foran Hedeby. På professor Jankuhns anmodning blev denne opgave løst ved stor imødekommenhed fra lederen af havforskningsinstituttet ved universitetet i Kiel, professor Wüst og hans assistent, dr. Weidemann.

Måling med håndlod i nærheden af kysten supplerede disse undersøgelser. Opmålingsarbejderne på land overtog dr. Wiedow fra landmålerkontoret i Slesvig, og disse omfattende og omstændelige undersøgelser viste tydeligt, at Hedeby's grundlæggere ikke blot nøje havde vurderet de geografiske forhold på land, men også havde haft et godt kendskab til vanddybder og bundforhold i noret foran byen. Ud fra den centrale del af Hedeby's gamle byområde ligger der en 250 m bred terrasseformet sandbanke, som ved en gennemsnitlig vanddybde på 1,5 m når 200 m ud i noret og skråner jævnt ud til alle sider (sml. fig. 2). Den består af moræneler og er dækket af et 0,4 m tykt lag grusblandet sand. Nord og syd for denne terrasse når undersøiske lavninger med stejle skrænter tæt ind til bredden af noret. Halvkredsvoldens nordlige og sydlige ende peger hver for sig omtrent mod midten af disse bassiner, der nu er fyldt med dybe

Østlige del af Hedeby med havne-
område øst derfor. Punkterede
område indenfor voldene: Hede-
bys gamle bydel. – Vanddybder i
havnen i meter. I. Palisaderække
og pælegrupper. II. Skibsvrag.
III. Pælegrupper, bolværk?
+. Jernvåben, blybarrer.

mudderlag. Volden omkring Hedeby, som endnu gør indtryk ved sin højde, men som dengang yderligere var forsynet med palisader, beskyttede altså den ene side af bykernen og de yngre bydele. Men den værnede samtidig den brede sandbanke, der foran bykernen strakte sig ud i Hedeby Nor. Man havde derved behændigt udnyttet bundforholdene i noret og anlagt voldene således, at en omgæelse af befæstningen i nærheden af kysten blev forhindret ved den store vanddybde nord og syd for terrassen. På en strækning af omtrent 150 m støder byens sydlige del til noret på et sted, hvor terrænet stiger mere end ellers, og hvor vandet hurtigt bliver ret dybt. Dette område egnede sig særligt til anlæg af kajer, broer (sml. fig. 2, III) og til søsætning af nye skibe.

Ved disse opdagelser havde dykkerarbejdet, da der skulle begyndes på den andel del, fået sit område begrænset. Søen mellem de to ender af volden og så langt ud, som sandbanken nåede, blev inddelt i kvadrater på 50×50 m, og først derefter kunne der endelig begyndes på undersøgelser på bunden af noret. En svømmende arbejdspram, som den danske brigade i Itzehøe byggede til os, rummede dykkerudstyret, som dr. Dræger, lederen af Dræger-Werke i Lybæk, lånte os. Fra denne pram, som måtte forankres

inden for hvert af de afmærkede kvadrater, blev en dykker ført hen over søbunden. Denne den vanskeligste del af arbejdet påtog dykker Schwendt fra Ulsnæs sig, og han udførte hele arbejdet uden løn til trods for, at han var arbejdsløs. Uden hans store hjælp havde hele foretagendet næppe fået det resultat, som vi mod slutningen af sommeren kunne pege på. Dykkeren måtte krybende på bunden føle sig frem til sine iagttagelser; for allerede ved en vanddybde på 1,5 m var der på grund af en tæt bevoksning med alger ingen sigtbarhed. Sine iagttagelser videregav Schwendt telefonisk til videnskabsmanden ombord i prammen. Enkeltheder blev nærmere belyst ved spørgsmål oppefra, genstande som blev fundet efterhånden, blev bjerget af en ledsagebåd, og alle vigtige resultater blev ved dykning kontrolleret af professor Kersten og dr. Hingst.

Talrige genstande af forskellig art blev fundet på sandbanken og i det sydlige bassin foran Hedeby. Fundtætheden i det nordlige bassin var ringe i forhold dertil. Dyreknogler med og uden spor af bearbejdelse var fordelt over hele det undersøgte område. Skår, kværnsten og stykker af klæbersten fandtes kun på en smal stribe foran stranden ud til en gammel undersøisk søbred med foranliggende grusstriben i en vanddybde af ca. 1 m. Hvornår denne stejle søbred var opstået kunne endnu ikke fastslås.

Fund af jernvåben, der var stærkt belagt med sand, blybarrer (sml. fig. 2, + og 3) og mange slags træredskaber, viste ret tydeligt, at virksomheden i Hedeby havn i krigs- og i fredstid overvejende er foregået på sandbanken og i det sydlige bassin foran byen.

Særlig tydeligt blev dette understreget ved opdagelsen af en palisaderække, der omgav det samme område i en stor bue ud i søen (sml. fig. 2 I). En 7–8 dobbelt pælerække, bestående af 20–30 cm tykke stammer rammet indtil 2 m ned i undergrunden, strakte sig over den nordøstlige del af sandbanken omtrent i retning af den nordøstlige ende af halvkredsvolden. Toppen af disse pæle, der stod med en håndsbreds mellemrum, nåede ofte endnu op af sandet eller dyndet. På sandbanken kunne denne palisade skylles fri over en længde af 160 m. I nordbassinets dyndområde blev dele af denne pælerække kun fastslået der, hvor dykkeren fra arbejdsprammen steg ned i dyndet. I sydbassinets var det endnu ikke muligt at fastslå palisadernes sammenhængende forløb på grund af det løse, dybe dyndlag, men højst sandsynligt hører de grupper af pæle, der blev fundet foran halvkredsvoldens sydende, til denne palisade. Ved og i nærheden af pælerækken fandtes påfaldende mange tildannede og ikke sjældent forbrændte stykker træ og desuden mægtige, 4,5 m lange rundstokke med firkantede taphuller (tværmål 14×8 cm) ved enderne. De beskrevne pælerækker og trædele kan vel fornuftigvis kun tydes som søbefæstning af havnen ved Hedeby, således som den også kort beskrives i Jomsvikingernes saga, dog ganske vist for en anden vikingeby. Til en rekonstruktion af dette for-

svarsværk har vi desværre endnu ikke tilstrækkeligt grundlag. At der også ved bredden af sydbassinet har været kajer af en eller anden form, viser et stort antal lodretstående pæle, og i forbindelse med dem vandret liggende planker, der er fundet her (sml. fig. 2 III).

Særlig stor var vor glæde, da Schwendt hen på sommeren meldte om fund af træ, som ved nærmere undersøgelser viste sig at være skibsdele (fig. 2 II). På grænsen mellem sand og mudder i sydbassinet fandtes et 16 m langt stykke af en skibsside. Spanter, som kunne føles så langt en arm kunne nå, var anbragt regelmæssigt med ca. 0,5 m's afstand. Den modsatte skibsside kunne i tilsvarende bevaringstilstand kun følges over nogle få meter. Nærmere undersøgelse og friskylning af vraget måtte opgives, da mange lange planker, som man ikke kunne forsvare at ødelægge, lå på kryds og tværs af hinanden mellem skibssiderne. Kortere træstykker blev bjærget og bekræftede fuldt ud, hvad man med hænderne havde følt sig til. Her var, dækket af sand og mudder, bevaret vraget af et skib, der var brændt og sunket. Skibets sider dannedes af klinkbyggede egeplanker, langs hvis kanter der på bredsiden var lavet modsat anbragte, flade furer. Mellem to sådanne furer, der blev lagt over hinanden, blev en kalfatringssnor af kohår anbragt og presset sammen med jernnitter. Særlig interessante dele af skibet var nogle 1,60 m lange og 6 cm brede spanter. De var lavet af asketræ og på siderne prydet med riller, og deres ydersider var aftrappet svarende til klinkbygning og forsynet med trænagler.

En sammenligning mellem de omtalte træstykker med konstruktive dele af kendte skibe fra vikingetiden gjorde det meget sandsynligt, at det fundne skib er blevet sænket i havnen ved Hedeby under en kamp.

Nogle meter nord for skibsvraget lå en 7 m lang, afbarket og tildannet stamme. Den tykke ende var tagformet tilhugget, og omtrent 15 cm fra enden var der en 5 cm dyb og lige så bred omløbende fals. – Det turde dreje sig om en skibsmast.

Brædde- og spantestykker af to andre skibe, om hvis størrelse og udseende der ikke kan siges noget, er senere taget op fra havnens sydbassin.

Mellem skibsvraget og den nuværende søbred blev nogle grøfter undersøgt med skylleapparater, og her fandtes stedvis tykke lag af træstumper og spåner, som havde holdt sig godt i dyndlaget. Da det ikke var langt fra den gamle bæks munding, kunne det ikke afgøres med sikkerhed, om træstykkerne lå i urørt leje. Man kunne dog ikke frigøre sig for indtrykket af, at her må skibsbyggere have arbejdet på stranden.

Korte rundstokke, som kunne være brugt som ruller ved transport af skibe, blev fundet i det samme område.

Lad os tage et overblik over disse enkeltresultater. Foran Hedeby's ældste bydel er der en udstrakt sandbanke i det lave vand, og syd derfor ligger et dybt bassin, der idag er næsten fyldt med mudder. Ud mod det åbne nor

var sandbanke og sydbassin afgrænset med en palisaderække, der dengang sikkert nåede op over vandet. I dette område, der var sikret imod søen, må vi forestille os handelsbyen Hedeby's havnevirksomhed, således som det anskueliggøres for os i nogle beretninger, men særlig tydeligt i Bayeux-tapetet, der er nogle få århundreder yngre. At losse eller lade varerne er fortrinsvis foregået over den flade sandbanke, som skibene uden risiko kunne løbe op på. Men også på dybere vand mellem den sydlige del af bystranden og den undersøiske terrasse må skibene have ligget forankret i læ af palisaden, eller de har ligget fortøjet ved broer eller kajagtige om-ladepladser. I hvert fald giver fundenes fordeling og de hidtil nøjere undersøgte træstykker grund til en sådan antagelse. Ved det samme stykke af stranden, hvor den fra Hedeby falder stejlere ud i noret end det øvrige terræn, må også skibstømmerne, at dømme efter de fundne spåner, have haft deres arbejdsplads. Undersøgelserne i de få sommeruger i 1953 gav os da adskillige oplysninger, som vi hidtil havde savnet, om havnelivet i dette vigtige handelscentrum fra oldtidens slutning. Men den endelige afklaring og afrunding af dette billede må det være forbeholdt senere undersøgelser af lignende art at give.

H. Hingst. K. Kersten: *Germania* 33, 1955, 165 ff.
K. Kersten: *Stader Jahrbuch*, 1954, 49 ff.

Teater i Nordslesvig

Efteråret 1957

Ved Marguerite Hahnemann

Indenfor det kulturelle liv i de sønderjyske landsdele udgør teatret et særlig interessant kapitel. Sønderjyderne holder af at se skuespilkunst; det hævdes, at teaterbesøget pr. indbygger her i landsdelen er større end i det øvrige land, og de tournerende selskaber betragter det sønderjyske teaterpublikum som mere end almindelig lydhørt.

Hvorpå beror da den særlige kærlighed, hvormed sønderjyderne omfatter teatrets kunst?

Under fremmedherredømmet indtil 1920 måtte de få danske gæstespil, det lykkedes at gennemføre, foregå i dyb hemmelighed på grund af risikoen for forbud i sidste øjeblik. De dansksindede sønderjyder stod derfor ved genforeningen med et længe næret savn, som – bortset fra Det kgl. Teaters opførelse af Helge Rodes og Carl Nielsens genforeningsspil »Moderen« – endnu i en årrække måtte vente på at blive tilfredsstillet. H. P. Hanssen, der indså, at der lå en såre vigtig folkelig-kulturel opgave her,

tog i 1929 initiativet til oprettelsen af Sønderjydsk Teaterforening – en sammenslutning af lokalforeninger, der skulle påtage sig at drage god dramatisk kunst til landsdelen og samtidig skaffe pengemidler til gennemførelsen af dette formål.

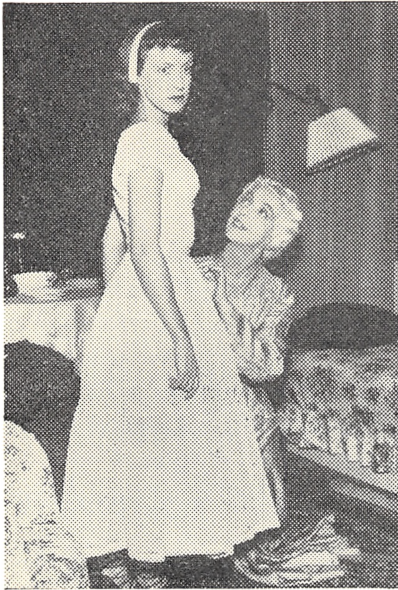
Sønderjydsk Teaterforening søgte i første række kontakt med Det kgl. Teater, og det lykkedes at skaffe Sønderjylland en fortrinsstilling indenfor Det kgl. Teaters tournévirksomhed, således at landsdelen igennem årene har fået en større kvota af teatrets provinsgæstespil end det øvrige land. Denne imødekommenhed fra nationalscenens side på trods af mangelfulde lokaliteter er en af de faktorer, der har medvirket til at gøre teaterinteressen så levende hernede. Sønderjyderne har fået det ypperste af dansk scenekunst præsenteret; teatret er kommet ud til den lille mand, således at han for en meget billig penge har kunnet opleve mødet med de største kunstnere i dansk teater. Det danske sprog har nået hans lyttende øre; en kostelig gave er rakt ham fra scenens lysende felt, en oplevelse, der fyldte hans sind, så han glemte sig selv og levede med i scenens intense, medrivende kunst. Intet under, at hans reaktion blev af en ganske særlig dybde.

Den sønderjyske teatergænger elsker som allerede sagt teatrets kunst, men han er kræsen – nationalscenens høje standard er blevet hans målestok, og der skal meget til for at honorere hans krav. Det er derfor en vanskelig opgave for publikumsorganisationerne – de lokale teaterforeninger – at stille deres medlemmer tilfreds. Men kvaliteten af de turnerende selskabers præstationer er stigende, så der er gode muligheder for at give sønderjyderne en række forestillinger udover Det kgl. Teaters, som de kan være tjent med.

God teaterkunst koster imidlertid penge, og forestillingerne bliver stadig dyrere, således at mange af lokalforeningerne trods god tilslutning kører med underskud. Der appelleres derfor i voksende omfang til Sønderjydsk Teaterforening om økonomisk støtte.

Gennem mange år har foreningen klaret sig med et tilskud fra staten (Filmsfonden), medens der ikke har været ydet støtte fra kommunal side. Først efter et møde i Tønder i september 1955 mellem et udvalg af den siddende teaterkommission, de kommunale myndigheder og repræsentanter for de sønderjyske teaterforeninger er man kommet ind på spørgsmålet om kommunal støtte, og i 1957 er der fra Aabenraa og Sønderborg amtsråd samt fra de 4 sønderjyske købstæder ydet et samlet tilskud på kr. 10.000,-, hvilket har affødt en forhøjelse af statstilskuddet på ligeledes 10.000 kr., således at Sønderjydsk Teaterforenings budget er forøget med 20.000 kr., hvortil kommer et forhøjet medlemsbidrag fra de foreningen tilsluttede lokalforeninger.

Men selv med dette forhøjede budget er det vanskeligt i fuldt omfang at imødekomme lokalforeningernes behov for støtte. Den økonomiske krise

*Tudlik Johansen og Annemette Svendsen
i »Glasmageriet«*

herhjemme i øjeblikket med landbrugets formindskede indtægter, de højere skatter, tvangsopsparingen og andet mere bevirker, at der bliver færre penge tilovers hos folk til at gå i teatret for. Dette har kunnet mærkes flere steder til trods for, at udbuddet af forestillinger har været både variabelt og af virkelig god kvalitet.

Af efterårets forestillinger bør i første række nævnes Axel Illums opsætning af »Anne Franks Dagbog« i Svend Fridbergs iscenesættelse, og her sporede ingen tilbageholdenhed hos publikum. Der var fulde huse overalt. Axel Illum havde med denne forestilling gjort et både heldigt og klogt greb. En god rollebesætning med den unge, talentfulde Susanne Bech i titelrollen og den fortræffelige skuespiller Torkil Lauritzen som hendes fader – en præstation af megen psykologisk finhed – sikrede stykket en værdig fortolkning. Spørger man, hvorfor netop dette skuespil tiltrækker så stort et publikum, skønt den umiddelbare aktualitet er gået af de skildrede begivenheder, må svaret blive dette: Anne Franks dagbog, dramatiseret af Frances Goodrick og Albert Hackett, er et digterværk. Et digterværk, hvis røst taler til os alle om det udødelige håb og troen på det gode som livets højeste kraft trods alt. Dette er det enkle budskab, som Anne Frank bringer os, således at skuespillet uanset de ydre tragiske begivenheder virker mere opløftende end knugende.

Stykket blev opført i Aabenraa, Haderslev, Sønderborg og Tønder samt i Nordborg og Rødding.

En anden succes, som dog virker mindre overraskende, idet det drejer sig om et lystspil, var Herman Gellins fikse anretning i Inge Hvid-Møllers iscenesættelse af Terence Rattigan's »Den sovende prins« med Lily Weiding, Edouard Mielche og Hannah Bjarnhof i hovedrollerne. En let spøg, måske lidt for langt udspundet, men krydret med munter satire. Elegant og vittigt spil.

Opført i Aabenraa (2 gange), Haderslev, Sønderborg og Tønder.

»Dansk Folkescene«, der blev etableret i 1954 under Tudlik Johansens ledelse, har sit specielle kunstneriske fysiognomi, karakteriseret ved et kræsent repertoirevalg og en udsøgt rollebesætning, og er derfor blevet kaldt »Provinsens Kongelige Teater«. Med omhu og kunstnerisk ansvarsbevidsthed havde »Dansk Folkescene« sat Tennessee Williams' selvbiografiske skuespil »Glasmeneriet« op. Instruktøren, Erling Schroeder, havde skabt et kammerespil i en vemodig, poetisk tone mellem stykkets 4 medvirkende: Tudlik Johansen, Annemette Svendsen, Bent Vejlbj og Poul Clemmensen, den sidste som forfatterens alter ego.

Sønderjydsk Teaterforening afkøbte tournéen 13 opførelser, som blev spillet i

Aabenraa (2 gange), Haderslev, Sønderborg, Tønder, Graasten, Gram, Højer, Nordborg, Notmark, Løgumkloster, Padborg og Rødding.

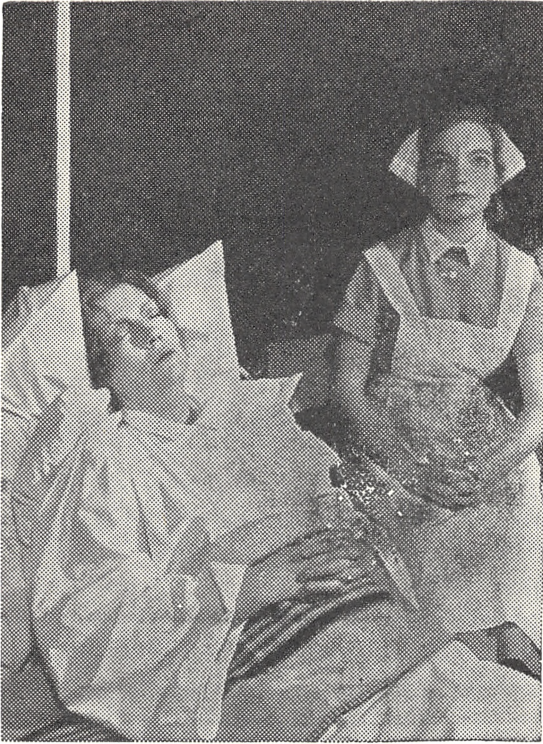
Teater- og musikorganisationen »Arte« viste Enid Bagnold's »Kalkhaven« i iscenesættelse ved Niels Bing og med Inger Bagger, Kirsten Søberg, June Bruun og Elsa Kourani i de vigtigere roller. Stykket prætenderer at skulle symbolisere England og rummer mange veldrejede satiriske replikker, men det er ikke lykkedes forfatterinden at føre symbolikken igennem med virkelig konsekvens. Fremførelsen havde dog mange fine kvaliteter.

Opførtes i Aabenraa, Holbøl, Jels, Nordborg og Sønderborg.

»Andelsteatret« havde i anledning af sit 10-års jubilæum sat to forestillinger på repertoire, nemlig lystspillet »Der ligger et hus« af Magdalene Bingham med Hans W. Petersen, Carl Ottosen, Lone Luther og Poul Snertinge i de vigtigste roller, og Du Puy's muntre syngestykke »Ungdom og Galskab« i Elith Foss' iscenesættelse og med Ann Margrethe Sohou, Børge Gabrielsen og Gert Bastian.

»Der ligger et hus« blev den første forestilling i Flyvestation Skrydstrup's nye gymnastiksal. Opførelsen fandt sted 11. november, og stykket har desuden været spillet i Graasten, Skodborg og Sønderborg, mens »Ungdom og Galskab« er vist i Bredebro, Broager og Søgaard.

Sønderjydsk Teaterforening's »Lille Tourné«, der gennem en halv snes år har været overdraget Harald Jørgensen og i fjor blev varetaget af Axel Illum, gennemførtes i år med Herman Gellin som leder. Direktør Gellin

*Tove Bang og Joan Fritzner
i Kaj Munks »Døden«*

havde sammensat en aften med tre danske enaktere: Kaj Munks »Døden«, Leck Fischers »Buketten« og Soyas »Rødt i Gråt« med Palle Huld som en omhyggelig iscenesætter og Tove Bang, Joan Fritzner og Jacob Nielsen i rollerne. Alle tre ydede fortrinligt spil, og den debuterende Joan Fritzner – elev af Tove Bang – viste udpræget scenisk talent. De tre enaktere blev spillet i tiden fra 18. oktober med premiere i Rejsby indtil 16. november følgende 30 steder:

Avnbøl, Bedsted Lø, Blans, Bovlund, Bovrup, Burkal, Bylderup, Dybbøl, Emmerlev, Ensted, Guderup, Hellevad, Holbøl, Jels, Kollund, Lydersholm, Løjt Kirkeby, Padborg, Ravsted, Rejsby, Rinkenæs, Rudbøl, Sillerup, Svenstrup, Sæd, Tinglev, Toftlund, Uge, Vodder, Øster Højst.

Sønderjyds Teaterforening udsender iøvrigt hvert år et sommerfriluftspil, der fremføres af Odense Teater. I sommeren 1957 blev traditionen fulgt op på smukkeste måde ved opførelsen af Chr. Olufsens »Gulddåsen«. Sommerspillet medvirkende indkvarteres privat og kommer derfor i nær kontakt med befolkningen til gensidig berigelse. Stykket var iscenesat af direktør Helge Rungwald selv. Medvirkende var bl. a. Paula Illemann-

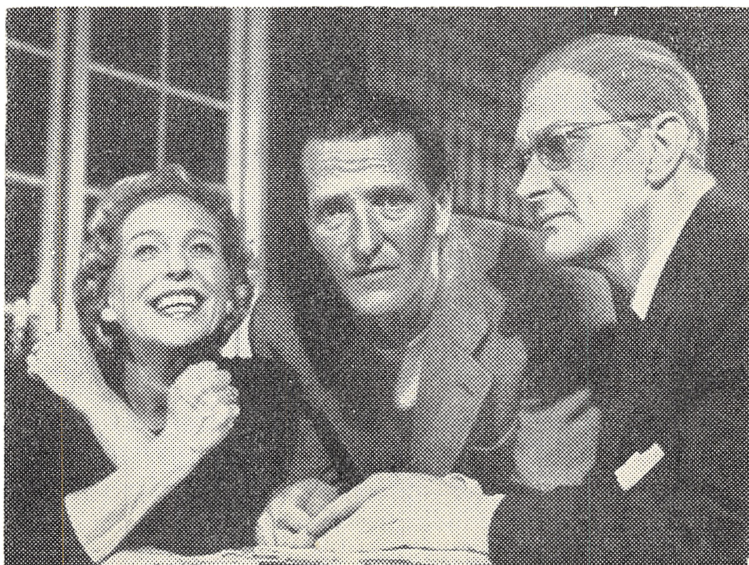
Feder, Søren Elung Jensen, Axel Bang, Axel Erhardtson og Hanne Winther Jørgensen. Spillet var frisk, festligt og veldisponeret.

21 spillesteder, nemlig: Aabenraa, Alslev, Augustenborg, Ballum, Bevtøft, Blans, Bolderslev, Bovlund, Bovrup, Branderup J., Bredebro, Jels, Løjt Kirkeby, Notmark, Padborg, Ravsted, Rends, Rinkenæs, Søgaard, Tinglev og Toftlund.

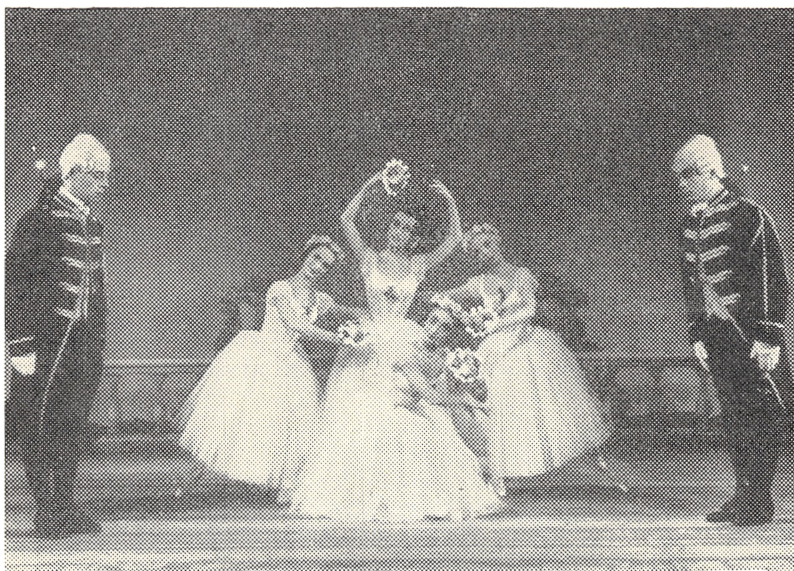
Endvidere vist i efterårssæsonen de tre landsdelssceners fællesforestilling: Anouilh's »Stævnemøde i Senlis«, instrueret af Aalborg Teaters direktør, Bjarne Forchhammer. Medvirkende var i de større roller Søren Elung Jensen, Rita Angela og Mogens Brix Petersen (Odense), Elin Reimer og Marie Brink (Aarhus) samt Carola Sevel og Eik Kock (Aalborg). Det var en helstøbt og velspillet forestilling, som viste den lunefulde Anouilh fra hans muntre side – et af hans såkaldte »lyserøde« stykker, i stil med »Toreadorvalsen«, efterårets formidable succes på Det ny Teater i København. Man tænkte modsætningsvis på hans »sorte« »Antigone«, der i 1954 blev spillet på Aabenraa Teater af Odense-Landsdelsscenen. »Stævnemødet« modtoges med megen anerkendelse og vist i

Aabenraa, Graasten og Nordborg.

I denne oversigt må ikke glemmes Kay Abrahamsen-Tournéerne. Kay Abrahamsen har specialiseret sig i operetten og gennemspiller efterhånden den berømteste del af den eksisterende produktion indenfor denne genre: »Nitouche«, »Dollarprinsessen«, »Den glade Enke« etc. I efteråret har han præsenteret »Sommer i Tyrol«, hvori den storartede Peter Kitter vandt

Else Højgaard, Preben Lerdorff Rye og Pouel Kern i »Søskende«

*Margrethe Schanne, Ruth Andersen, Elisabeth Enevoldsen og Inge Sand
i »Pas de Quatre«*

yderligere popularitet i tjeneren Leopold's rolle. Operetten blev opført 90 gange i den danske provins, heraf følgende steder i Nordslesvig:

Graasten, Gram, Haderslev (3 gange), Rødding, Skrydstrup, Søgaard, Sønderborg (2 gange) og Tønder.

Efterårsoversigten slutter med Det kgl. Teater – sønderjydernes store, store, største kærlighed. Det blev til 5 gæstespil, 2 i Sønderborg: »Indenfor Murene« med Poul Reumert og Clara Pontoppidan, 1 i Aabenraa: »Søskende« med Else Højgaard, Pouel Kern og Preben Lerdorff Rye – og endelig balletten i Haderslev og Tønder med følgende program:

Aug. Bournonville:	»La Ventana«, musik: Lumbye og W. Holm.
Anton Dolin:	»Pas de Quatre«, musik: Cesare Pugni/Sv. S. Schultz.
Aug. Bournonville:	Pas de deux af »Blomsterfesten i Genzano«, musik: Edv. Helsted og H. S. Paulli.
John Taras:	»Variationer«, musik: Tjajkofsky, A-mol-klavertrio.
Fredbjørn Bjørnsson:	»Skælmeri«, musik: Johan Halvorsen.
Musikledsagelse:	Strygekvartet - klaver - klavertrio samt mandolin og klaver.

Som bekendt blev i sommer sceneinstruktør Johannes Fønss, manden, der skabte og gennem samfulde 24 år administrerede Det kgl. Teaters højt skattede tournévirksomhed, afløst på denne post af den tidligere formand

for Dansk Skuespillerforbund, skuespilleren, cand. jur. Bendt Rothe. Bendt Rothes fortid på det kunstneriske og administrative område synes at prædestinere ham til en stilling af denne art, og sønderjyderne nærer den forhåbning, at gæstespillenes antal bibeholdes i det hidtidige omfang og om muligt udvides.

Heroverfor står imidlertid en af kunstneriske hensyn mere kritisk indstilling end hidtil fra Det kgl. Teaters side overfor de forhåndenværende lokaliteter. Det er dog at håbe, at parterne ved direkte forhandling vil kunne finde frem til et modus vivendi, således at de sønderjyske teaterforeninger kan bevare den uvurderlige støtte, som Det kgl. Teaters gæstespil også i de mindre byer betyder for deres del af det kulturelle arbejde i grænselandet.

Kunstudstillingen i Sønderjyllandshallen i Åbenrå

Efteråret 1957

Af lektor J. W. Klinkby

I anledning af »Århusudstillingens« femårs jubilæum har dennes komité under ledelse af hr. Dupont-Nielsen fået den gode idé at gøre en national indsats ved at delagtiggøre Sønderjylland i sine bestræbelser for at udbrede kendskabet til god kunst.

Nu viste tilmed Sønderjyllandshallen i Åbenrå sig med sit bløde ovenlys at være en ideel ramme om de tolv danske kunstneres værker. Gudmundsen-Holmgreen var eneste billedhugger. Hans kunst har sit udgangspunkt i en stilsikker naturalisme. Bronzebusterne af professorerne Schou og Krebs eller af tuneseren Hadi er både karakterfulde og naturnære. Dejlig virker behandlingen af marmoret i N. E. Holmbladbusten. En reliefkomposition af nøgne figurer, der var købt af undervisningsministeriet, fremkaldte ved sin rytme erindringen om athenske figurrelieffer, og hvilken forfinet form i masken af Peer i brændt ler! Den tunge fylde i Josef fra Statens Museum og den graciøse spændthed i den gående araber fra Odense Museum har værdige sidestykker i skitsen til frihedskæmperne og gruppen ungdom, der tilhører civilingeniør Knud Højgaard. Måske går en smule af stramheden tabt, når den førstnævnte skitse omsættes til det meget store format (i gruppen fra Frihedskollegiet i Esbjerg).

Blandt malerne må man utvivlsomt først nævne Høst. Som hos den store engelske maler Turner i forrige århundrede samler hans kunst sig mere og mere om de rent koloristiske værdier. Som også vignetterne i det smukke katalog viser, inspireres han i høj grad af naturindtryk, men i sin

grund er hans kunst ekspressionistisk. I hans sind tager kontrasten mellem kolde og varme farver form, som når han f. eks. bygger et af vinternatten inspireret rum op for os med en anelse af røde toner fra buskværk i forgrunden. Hvor smukt formår han at spille på modsætningerne mellem det indtrængende lys og skyggepartierne i kostalden. Hvilken finhed når farven i det af Giotto inspirerede billede eller i skitser som Lidt af Hvert med dets golgathalignende stemning.

Også Knud Aggers stenbilleder er stoflige abstraktioner af stor malerisk finhed. Når han i tre af dem indmaler kvindeomrids, må dette vel antages at have en symbolsk betydning, livet i kvindens lignelse mod universets stendød, skønt Agger selv vistnok ville være den sidste til at snakke litterært om sine billeder, men ville erklære, at en sten for ham har lige så stor skønhed som en blomst. Det er efter min mening ganske forfejlet, når en forøvrigt udmærket københavnsk kritiker med henblik på disse både forfinede og oprindelige billeder har talt om en krise for Aggers kunst. Snarere må man beundre den vilje til fornyelse og liv hos en ældre maler, der får ham til at tage sådanne opgaver op og løse dem på interessant måde i stedet for udelukkende at dyrke sin almindelig anerkendte stil.

En fornem maler er også Vortillius med sin skala af valører fra hvidt over gråt til sort. Han virker med en Hammershøjsk fornemhed i sine i ovalform holdte volumenkompositioner af figurer i rum.

Hagedorn-Olsens model og hans havnebillede var fornemme eksempler på en kunst, der står i pagt med Matisse, men billedet af de to damer ved et rundt bord viste en tendens mod det lækre. Skjelborgs dyrebilleder står i gæld til Philipsen, men har en løsere og grovere form, bedst var vel det med den grønne mark og den lille hesteskitse, der var købt af undervisningsministeriet. Af Axel P. Jensen vistes en række nordjyske landskaber, mærkværdigvis købte Åbenrå Museum det mest virtuose og mindst levende af dem. Anna Klindt Sørensen vinder ikke ved at gerere sig for symbolsk. Hendes San Cataldo og Regnguden virker noget konfust. Så skal man hellere se på hendes interiører og portrætter.

Den 90-årige Johannes Larsen viste med sin retrospektive ophængning glimt af sin udvikling fra et stærkt naturalistisk maleri i 90'erne til de mere af impressionismen og den fynske naturlyrisme prægede senere stadier. Særlig smukt var efter min mening Tordenvej fra 1908 med de to køer og den voldsomme uvejrs Himmel. For størstedelen af de besøgende var utvivlsomt Johannes Larsen udstillingens store aktiv, fordi de umiddelbart følte sig i kontakt med hans kunstneriske natursyn.

Umiddelbarhed og humør kan man ikke frakende Heerup. Mange af billederne synes imidlertid flygtigt, noget grovkornet udkastede og hurtigt udført. Som persiflage af anvendelsen af fortidens store navne som kamp mod de nulevende kunstneres idealer, kan Rembrandt som Løve vel have

samme døgnberettigelse som en karikaturtegning, men ellers? Ganske morsom var rytmikken i Familien med de svungne linier i gruppen af moder, barn og mand, hvor blikket fanges af moderens imod beskueren vendte endeballer og fortsætter opover og ud til siden. Til tider virker både symbolik og farve banale hos Heerup.

Tre nonfigurative malere repræsenterede den formalisme, der spiller så stor en rolle i nutidens kunst.

Gadegaard går ind for sidste skrig, den såkaldte konkrete realisme. Princippet er her, at man ikke skal tænke på andet end det fremstillede farve- og fladeindtryk. Gadegaards rytmiske opbygninger af farveflader, der skal sætte hinanden op, er ofte levende, og det må vel være et kendetegn på god kunst, når man føler livet tale ud af det tilstræbte udtryk.

Anderledes afdæmpet musicerer Ejler Bille med en eller anden dominant; men mon alligevel ikke komponisten i tonernes verden har større mulighed for fornyelse end maleren i anvendelsen af de rent abstrakte farveklange, selv når linierytmerne understøtter dem. Ganske mangfoldig var Richard Winther snart mere impressionistisk, snart med en reliefagtig virkning (Gamle japanske Sange). Lidt irriterende kunne den prikteknik virke, der skulle skabe variation i gentagelsen (Variation ved Gentagelse). En smuk virkning nåede han f. eks. i Forsvundne Firkanter.

Hvorom alting er, denne udstilling har draget et stort publikum, den har vakt bifald og modsigelse, måske mest det sidste; men kun hvor ligestyldigheden overfor kunst brydes af begejstring eller forargelse, er der håb om forøget interesse.

Man må håbe, at Åbenrådstillingen med skiftende kunstnere bliver en årligt tilbagevendende begivenhed ligesom sit århusianske ophav.

Et påtænkt knapmagerlav i Haderslev

Af Olav Christensen

Blandt byernes håndværkere møder vi i gammel tid en lang række repræsentanter for fag, som i dag er forsvundet, hvad enten det pågældende håndværk nu har overlevet sig selv, eller det er slået ud af industrien. Det gælder håndværk som hjulmagernes, pottemagernes, kandestøbernes, knivsmedenes og knapmagernes for blot at nævne nogle enkelte. En række af disse håndværks udøvere har vel også i gammel tid ført en ret kummerlig tilværelse i alt fald i de mindre byer, selv om de også har haft deres ambitioner, det synes i alt fald at gælde knapmagernes i Haderslev.

Den 3. april 1745 meddeltes der knapmagersvend Johann Georg Gott-

lieb Moll, der stammede fra Danzig, tilladelse til at drive sit håndværk i Haderslev, når han blot havde overstået militærtjenesten og i øvrigt opfyldte de i reskript af 3. februar 1738 om lavsforhold nærmere fastsatte regler. Moll tog derefter borgerskab i Haderslev den 7. oktober 1745; men da han og Nicolay Møller i 1755 søgte om privilegium på at drive knapmagerhåndværket i byen, meddeltes der dem afslag, fordi et sådant privilegium intet steds blev udstedt.

Allerede i 1734 havde en knapmager nedsat sig i Haderslev, idet Johann Frauen, der stammede fra Itzehoe, tog borgerskab her den 11. marts 1734. Han søgte i 1744 sammen med byens øvrige knapmagere om tilladelse til at oprette et lav for knapmagerne. Efter at magistraten var blevet hørt, meddelte regeringen, at kongen ifølge reskript af 15. februar 1745 ville meddele knapmagerne lavsrettigheder, såfremt de hver især i overværelse af to troværdige mænd kunne præstere et mesterstykke og forelagde dette samt deres fødselsattest for knapmagerlavet i København, så deres duelighed kunne blive bekræftet; og endelig skulle de indsende et forslag til lavsartikler til godkendelse.

Regeringen var ikke sindet ved udstedelsen af lavsprivilegiet at forbyde indbyggere, som hidtil havde ernæret sig som knapmagere, fremtidigt at udøve dette håndværk; men enhver, som i fremtiden ønskede at nedsætte sig som knapmager i Haderslev, måtte legitimere sig på behørig måde og opfylde kravet i reskriptet fra 1738. Regeringen fandt nemlig ikke alene en yderligere indskrænkning i næringsfriheden ved at oprette et lukket lav betænkeligt og stridende mod dens bestræbelse på at regulere håndværkerens forhold, men ønskede tværtimod, at enhver, som kunne legitimere sig som hørende til knapmagerprofessionen, måtte udøve sit håndværk i Haderslev by.

Magistraten skulle give knapmagerne meddelelse herom; men det ses ikke senere at være blevet foretaget videre i sagen, hvorfor det sikkert kan antages, at knapmagerne er blevet betænkelige, vel nok fordi de ikke kunne få deres ønske om et lukket lav opfyldt og dermed øget økonomisk betryggelse for medlemmerne.

Det har utvivlsomt været småt med indtægterne for fagets udøvere, i alt fald var ovenomtalt Moll retstjener fra 1780–95, han døde for øvrigt først i 1799 knap 90 år gammel, medens en anden knapmager Bend Iver Bendsen, der var født i Haderslev og blev borger her den 26. februar 1777, senere fraflyttede byen og bosatte sig i Hammelev. Her blev han i 1782 af amtmanden idømt en bøde på 10 rdl. for at have drevet sit håndværk på landet, hvor der i en afstand på to-tre mil fra byen kun måtte findes repræsentanter for de såkaldte fire landhåndværk, nemlig hjulmagere, grovsmede, bondeskræddere og skomagere.

I denne anledning indsendte chefen for Det Kongelige Livregiment i

Slesvig, hvorfra Bendsen var hjempermitteret, et bønsskrift til kongen. Det oplyses heri, at Bendsen ganske vist udførte arbejdet i sit eget hus, men at det ved ugens udgang blev afleveret til en mester i byen, af hvem Bendsen da ligesom andre svende modtog sin løn; men da en forestilling hos amtmand C. L. von Stemann i Haderslev ikke havde nyttet, indankedes sagen nu med anmodning om, at Bendsen fortsat måtte udøve sit håndværk i bondebyen Hammelev, eller såfremt det ikke kunne tillades, at han i det mindste måtte få bøden eftergivet.

Byens knapmagere, ovennævnte Nicolay Møller og Machael Christian Thiel, der var født i byen og var blevet borger 3. oktober 1782, samt to mestre på Slotsgrunden Andreas Petersen og Friedrich Thiel, der var fra Flensborg og far til Michael Christian Thiel, og som døde i Haderslev 20. januar 1797, krævede dog, at bødepålægget måtte blive opretholdt. Magistraten sluttede sig hertil, idet Bendsen ikke alene drev sit håndværk på landet, hvilket var ulovligt, men han havde endog hængt sit knapmager-skilt på sit hus ved landevejen.

Knapmagerhåndværket har næppe været nogen lukrativ forretning i den lille by, og konkurrencen inden for byens enemærker har sikkert også været stor nok, så det er forståeligt, at de gode Haderslev-knapmagere har krævet forordningens bestemmelser om forbud mod at drive håndværket på landet overholdt.

Foruden de allerede omtalte har følgende drevet knapmagerhåndværket i Haderslev by:

Nicolai Adolph Drachenberg fra Hamborg, borger 16. juni 1746, død 22. april 1767,

Hinrich Müller, født i Haderslev, borger 11. januar 1788,

Jürgen Thiel, født i Haderslev som søn af ovennævnte Friedrich Thiel, borger 18. oktober 1791,

Peter Satrup, født i Haderslev, borger 20. juni 1805.

Jacob Heinrich Meyer fra Neumünster, borger 14. januar 1819, og

Johann Heinrich Meyer, der blev borger 1. januar 1834 ved Slotsgrundens indlemmelse i byen. Han er den sidste knapmager, som optræder i Haderslev bys borgerskabsprotokol.

Det vil sige, at i løbet af 100 år har mindst 12 knapmagere drevet deres håndværk i Haderslev. Heraf var ikke mindre end fire eller en trediedel tilvandrede tyskere, medens en var fra Flensborg og fire fødte haderslevere, hvoraf de to var sønner af flensborgere, medens det ikke er oplyst, hvor de to var fra. Når vi tænker på, at der således hele tidsrummet igennem har været mindst tre-fire knapmagere til at forsyne den lille by og dens oplands beboere med knapper, forstår vi ret, at de har kæmpet for at sikre sig mod konkurrence udefra, kårerne kunne være ringe nok endda.